

Eesti ja Põhjamaade koostöö. 100 aastat Skandinaavia maade tunnustusest Eesti iseseisvusele

Mart Kuldkepp

Välisriikide valitsustelt ametliku tunnustuse saamine oli Eesti Vabariigi algusaegade olulisim välispoliitiline eesmärk. Eesti poliitikutel ja diplomaatidel tuli iga hinna eest võidelda välja olukord, kus Eesti küsimust nähtaks laias maailmas just nimelt rahvusvahelise küsimuse, mitte pelgalt Venemaa (või Saksamaa) siseasjana. Võimalikult paljude välisriikide *de jure* tunnustuse saamine ja nendega regulaarsete diplomaatiliste suhete sõlmimine oli Eesti riikluse tõsiseltvõetavuse garantii, mille mitmekülgne tähtsus ulatus kaubandus- ja rahandussidemete normaalse toimimise tagamisest kuni sügavate identiteedi- ja orientatsiooniküsimusteni.

Lihne neid tunnustusi saada ei olnud. Välisriikide poliitikud ja diplomaadid olid Balti riikide iseseisvuspüüdluste suhtes üldjuhul skeptiliselt meelestatud ning kaldusid arvama, et nendega püsivaid suhteid sõlmida pole mõtet või on see lausa ohtlik, kuna enamlaste võim ei kesta kaua ning peagi taastatakse monarhistlik või demokraatlik Venemaa oma endistes piirides (v.a Soome ja Poola). Samuti peeti Balti rahvaid iseseisva riikluse jaoks liiga väikesteks, vaesteks ning ka põhimõtteliselt ebaküpseteks ja võimetuteks ennast tsiviliseeritud moel valitsema. Alles mitu aastat kestnud Vene kodusõja järel lepiti lääneriikides faktiga, et Nõukogude Venemaa jääb siiski püsima ning Eesti ja Läti tunnustamist (Leedu oli Poolaga seotud piiritülide tõttu erijuhtum) pole seetõttu põhjust enam edasi lükata. 1921. aastal need tunnustused anti. Ainult USA-l võttis Venemaa „balkaniseerumisega“ leppimine aega veel 1922. aastani.

Balti riikide enda seisukohast olid kõige tähtsamad muidugi lääne suurriikide tunnustused, kellelt loodeti ja ka saadi moraalset ja materiaalist abi enamlaste ja Saksamaa vastu. Esialgsed, *de facto* nõusolekud käsitleda Eesti Ajutist Valitsust ja Ajutist Maanõukogu (esialgu ka 1918. aastal kokku tulemata jäänud Eesti Asutavat Kogu) eesti rahva legitiimsete esindustena saadigi juba üsna varakult, veel maailmasõja ajal, kui Entente'i maade valitsused olid valmis astuma sellist sammu ninanipsuna Saksamaale, mis üritas okupeeritud Baltimaades luua Balti Hertsgiriiki. Need *de facto* tunnustused jäid jõusse ka Vabadussõja ajal. Liitlased, kes soovisid enamlaste läände tungimist takistada, nõustusid uutele rajariikidele andma teatavat sõjalist ja rahalist abi, mille korraldamiseks tuli poolametlikku läbikäimist jätkata. Balti riikidele osutatud abi siiski kahvatus toetussummade kõrval, mida samal ajal kulutati nende iseseisvusele järgalt vastu seisnud Vene valgete kindralite aitamiseks. Selline kahepaikne poliitika lõppes alles valgete lüüa saamisega, ning Balti riikidele antud *de jure* tunnustused olid tõend selle läbi kukkumisest.

Lääne suurriikide kõrval peeti oluliseks ka teistelt omasarnastelt, Esimese maailmasõja lõpujärgus omariikluseni jõudnud uutelt riikidelt saadavaid tunnustusi. Nende seas selgelt kõige vajalikum oli Tartu rahulepinguga saadud (ja ühtlasi samaga vastatud) tunnustus Nõukogude Venemaalt. Esimesena enamlastevastase ühisrindede murdnud Eesti oli seejuures eeskujuks naabritele Lätile ja Soomele, mis samuti peatselt Venemaaga rahu tegid. Ühtlasi sai Eesti 1920. suvel tunnustuse Soomelt, mis oli just Tartu Venemaaga rahuläbirääkimisi alustanud ega tahtnud seetõttu oma tunnustust keelata.

Kolm Skandinaavia kuningriiki Rootsi, Taani ja Norra olid tekkiva Eesti välispoliitika ja diplomaatia jaoks mõnes mõttes eriseisundis. Skandinaavia maad ei kuulunud juhtivate lääne suurriikide hulka, kelle toetusel oli Eesti riikluse püsijäämise seisukohalt strateegiline tähendus. Samuti polnud tegemist Eesti-sarnaste uute riikidega, millega oluks põhjust juba saatuseühtsuse ja sellel põhinevate ühiste huvide tõttu lähedast koostööd teha. Samas ei peetud neid ka teisejärgulisteks

riikideks, millelt tunnustuse taotlemise võinuks esialgu tuleviku hooleks jätta. Vastupidi, Skandinaavia maad olid noore Eesti riigi jaoks vägagi olulised. Just Stockholmis alustas 1918. aasta jaanuari lõpus tegevust Eesti välisdelegatsioon, esialgu ainult Jaan Tõnissoni isikus, ning mõte Baltimaade liidust neutraalsete Skandinaavia riikidega seati – jällegi Tõnissoni poolt – autonoomse Eesti esimeseks välispoliitiliseks eesmärgiks juba 1917. aasta varasügisel – tükk aega enne seda, kui mõte Eesti iseseisvusest üldse kristalliseeruda olid jõudnud. Miks see nii oli?

Esiteks tuleb juhtida tähelepanu 19. sajandil alguse saanud eesti rahvusliku liikumise üldisele skandinaaviasõbralikkusele. Nii eesti folklooris kui ka rahvuslikes ajalookäsitlustes tõsteti esile Rootsi riigi positiivset rolli Eesti ajaloos haridusolude edendaja ja talurahva kaitsjana saksa mõisnike omavoli eest. Ka spekulatiivsed mõttemõlgutused eesti viikingitest ja eriti nende osalusest Rootsi pealinna Sigtuna maha põletamisel andsid ainekujutluspiltideks ühisest uhkest ja vabast minevikust. Rootsi lüüasaamist Põhjasõjas ja Eesti alade Venemaa koosseisu lülitamist kahetseti kibedalt: oleks põhjamaine kultuurimõju Eestis kauem püsima jäänud, võinuks ka eesti rahvas tõusta samale kultuuri- ja haridustasemele, mida võis näha Soomes. Samuti oleksid Eesti-, Soome- ja Ingerimaa soomesugu rahvad moodustanud Rootsi riigi rahvastikust ühtekokku piisavalt suure osa, et neile saanuks varem või hiljem osaks ka autonoomsed poliitilised õigused.

Kuigi eestlaste tähelepanu keskendus eeskätt vanale heale Rootsi ajale, tõsteti esile ka Taani osa Eesti ajaloos, nähes keskaegset taanlaste võimu Põhja-Eestis vähemalt teatava vastukaaluna Saksa ristirüütlite domineerimisele Maarjamaal. Norra avaldas eestlastele muljet hiljutise iseseisvumisega 1905. aastal, mida tõlgendati määrgina, et rõhutud rahvaste vabanemine ning uute rahvusriikide teke on 20. sajandi Euroopas põhimõtteliselt võimalik.

Ennekõike aga loodeti Skandinaavialt toetust oma kaasajas. 7. septembril 1917 (ukj) tegi Jaan Tõnisson Eesti Maanõukogu kinnisel istungil ettepaneku moodustada Läänemere-äärsete väikerahvaste liit, mis suurriikide omavahelisi vastuolusid ühiselt ära kasutades moodustaks Entente'i ja Saksamaa vahele puhvertsooni ning suudaks eelseisval rahukonverentsil iseseisvuseni jõuda. Sellest hakkas idanema idee nn suurest Balti liidust: 30-miljonilise rahvaarvuga föderatsioonist, kuhu kuulunuks lisaks eestlastele, lätlastele, leedulastele ja soomlastele ka kõik Skandinaavia rahvad. Maailmasõjas edukalt neutraalseks jäänud Rootsile koos Norra ja Taaniga pidi osaks saama liidrioll, uutest Läänemere idakalda riikidest pidid saama aga skandinaavialiku neutraliteedipoliitika järgijad.

Ambitsioonika plaani teostamise eelduseks oli muidugi Skandinaavia valitsuste koostöövalmidus, viimased aga olid kaugel sellest, et ilma pikemata end Venemaa territoriaalset tulevikku puudutavatesse küsimustesse segada. Stockholmis pinda sondeerinud Jaan Tõnisson kirjutas 18. veebruaril 1918, veel enne Eesti iseseisvuse välja kuulutamist kodumaale saadetud raportis: „Rootsi valitsuse seisukohta [Eesti iseseisvuse suhtes] ei ole ma lähemalt teada katsunudki saada. Sest kui sellekohase küsimuse välisministeriumis ette panin, siis oli näha, et küsimuse harutamine nüüdsel silmapilgul meestel mitte kerge ei oleks. Sellepärast tähendasin, et ma selle küsimuse kohta täielikku selgust Rootsi valitsuse poolt edaspidi loodan saada, kui Eestimaa iseseisvuse tunnustamise küsimus formell ette pannakse.“¹

Formaalselt paluti Rootsilt Eesti iseseisvuse esialgset tunnustamist (kuni rahukonverentsini) 16. märtsil, mil Eestis kehtis juba Saksa okupatsioon. Eesti välisdelegatsiooni liikmed rõhutasid Rootsile valitsusele saadetud märgukirjas, et iseseisev Eesti kindlasti ei takistaks kaubanduslikku läbikäimist

¹ Vt Mart Kuldkepp, Eesti välispoliitika algusaegadest: Jaan Tõnissoni esimene raport Stockholmist 18.2.1918. Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 4, 2014, lk 87.

Venemaaga: vastupidi, Eesti tahab olla suurriikide poolt garanteeritud neutraliteedipoliitikale toetuv vabakaubandusmaa. Samalaadsed palved esitati ka Taani ja Norra valitsustele.²

Välisminister Johannes Hellner teatas vastuses, et Rootsi ei saa Eesti iseseisvust tunnustada enne, kui seda on teinud Baltimaid okupeeriv Saksa Keisririik. Ka Norra välisminister Nils Claus Ihlen ei võinud kohest tunnustamist lubada, kuid kinnitas, et valitsus tegeleb selle küsimusega. Uute riikide tunnustamisküsimust arutati 25.–28. juunil Kopenhaagenis toimunud Taani, Norra ja Rootsi pea- ja välisministrite kohtumisel. Esiteks selgitati välja, et ükski Skandinaavia maa polnud Venemaast lahku löönud riike (v.a Soome) veel ametlikult tunnustanud, kuigi nende valitsustega faktiliselt ühenduses seisti. Teiseks lepidi kokku, et ka edaspidi ei võta ükski kolmest riigist sellist sammu ette ilma teistega konsulteerimata ning tunnustused antakse korraga. Lõpuks kinnitati, et Taani, Norra ja Rootsi jätkavad senist neutraliteedipoliitikat.

Eesti diplomaate sellest kokkuleppest ei informeeritud ning katsed Skandinaavia riikide valitsustele eraldi läheneda jätkusid. Juuli alguses käis välisdelegatsiooni liige Eduard Virgo taas kord Kristianias (Oslos) tunnustust küsimas, 11. septembril tegi sama Ferdinand Kull Stockholmis. Saadud vastused olid ebamäärased: aeg pole veel küps ning kõik sõltub suurriikide poliitikast. Virgole teatati, et Norra valitsuse suhtumine Eesti iseseisvusesse pole ei positiivne ega negatiivne. Kullile anti mõista, et Rootsi on Eesti tunnustamiseks valmis juhul, kui seda teeb Suurbritannia.

Saksa okupatsiooni lõpp ja Vabadussõja algus 1918. aasta sügisel olid Eesti jaoks murrangulise tähtsusega. Esiteks muutus Eesti iseseisev riiklus nüüd oluliselt tõsiseltvõetavamaks: Eesti Ajutine Valitsus sai Saksa okupatsiooni lõppemisega valitsusohjad ka tegelikult enda kätte, Ajutine Maanõukogu võis uuesti kokku tulla ning taas sai alustada oma sõjaväe loomist. Ka vahepeal saadud *de facto* tunnustused said seetõttu senisest suurema kaalu. Teiseks muutis idapiiril ähvardav oht vajaduse häid välissuhteid hoida ja sõlmida eriti tungivaks, kuna sellega oli otseselt seotud hädavajaliku majandusliku ja sõjalise välisabi saamine.

Septembri lõpus käis Jaan Tõnisson Stockholmis mereminister Erik Palmstierna ja välisminister Johannes Hellneri juures uurimas, kas Saksa sõjavägede Eestist lahkumise korral oleks Rootsi valmis enda peale võtma Eesti territooriumi sõjalise kaitse, kuni okupatsioonivõimu poolt laiali saadud Eesti väeosad jõutakse uuesti formeerida ja relvastada. Palvest üllatunud ministrid võtsid paar nädalat mõtlemisaega ning vastasid seejärel, et sellist aktsiooni võiks kaaluda ainult juhul, kui Entente'i maad ja Saksamaa Rootsi sekkumise heaks kiidaksid. Eestlased võtsid teadet tõsiselt ning ei kulunudki palju aega, kui Skandinaavia valitsustele hakati samasuunalist survet avaldama ka Suurbritannia poolt. Isekeskis peetud läbirääkimiste järel otsustasid mõnevõrra ärritunud Rootsi, Taani ja Norra esindajad siiski, et jäädakse kindlaks rangele neutraliteedipoliitikale ning sõjavägesid Balti riikidesse ei saadeta. Sellegipoolest lubati enamlusevastaseks võitluseks Skandinaavia vabatahtlike värbamist. Tänu sellele vastutulekule ja raevuka vasaksotsialistliku kriitika kiuste jõudsid Eesti Vabadussõtta sõdima Rootsi ja Taani vabatahtlike salgad.

Samal ajal lansseeriti Ants Piibu ja Karl Robert Pusta poolt Tõnissoni omaaegsest ideest tõukuv plaan moodustada Balti liit, millesse kuulunuks Rootsi, Taani, Norra, Soome, Eesti, Läti ja Leedu, eesmärgiga ühiselt kaitsta oma vabadust Saksamaa ja Nõukogude Venemaa eest. Liidu pädevusse pidid kuuluma „ühise kaitsesüsteemi loomine, välispoliitika kooskõlastamine, kaubavahetuse

² Üksikasjalikumat käsitlust nende ja järgnevate sündmuste kohta vt Seppo Zetterberg, "Der Weg zur Anerkennung der Selbständigkeit Estlands und Lettlands durch die skandinavischen Staaten 1918–1921", Norbert Angermann, Michael Garleff, Wilhelm Lenz (toim.). Ostseprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag. (Münster: Lit Verlag, 2005), 415–446.

edutamine Läänemerele ning suuremate ühiste majanduslike ettevõtete juhtimine.³ Seegi mõte leidis toetust Suurbritannia poolt, kuid Skandinaavia maad suhtusid plaani suure ettevaatusega, nähes selles lääneriikide katset end Läänemere regioonis kehtestada.

Siiski polnud Baltimaade omariiklus nüüd enam pelgalt teoreetiline väljavaade, vaid tõsiasi, mille suhtes tuli mingisugune seisukoht võtta. 1919. aasta jaanuaris koostati Rootsi välisministeeriumis memorandum, milles pandi paika Rootsi Balti-poliitika põhijooned. Dokumendi põhitoon oli skeptiline: sedastati, et esiteks olevat Baltimaade territoorium Venemaale vältimatult vajalik juurdepääsuks Läänemerele, teiseks olevat sealsed ühiskonnad sotsiaalsetest ja rahvuslikest vastuoludest lõhestunud. Rootsi valitsus siiski tunnistas, et Rootsi julgeoleku seisukohalt on iseseisvatest väikeriikidest koosneva puhvertsooni olemasolu Läänemere idakaldal soodne ning seega tuleks neid jõudu mööda abistada ja uute Venemaa laienemispüüdluste eest kaitsta. Ühtlasi aga arvati, et liidriroll Balti liidus käiks Rootsil üle jõu ja viiks suhetes Venemaaga kokkupõrkekursile, mis võiks Rootsi enda iseseisvusele ohtlikuks osutada. Samuti oli Rootsil jäänud mulje, et ka Entente'i toetus kuulus viimasel ajal pigem Vene valgetele, kes olid Balti riikide iseseisvuse vastu.

Need seisukohad tehti teatavaks ka Taani ja Norra esindajatele, kes liitusid pikemate selgitusteta sama poliitikaga. Järgmisel pea- ja välisministrite kohtumisel Stockholmis 26.–28. mail otsustati, et aeg Poola iseseisvuse tunnustamiseks on küps, kuid teiste tunnustustega tuleb esialgu oodata. Eesti ja teiste Balti riikide esindajad jätkasid samal ajal Skandinaavia välisministeeriumite tülitamist. Mai alguses teatas Hellner Virgole, et Rootsi tunnustus ootab rahukonverentsi taga, 11. septembril öeldi Stockholmi Eesti konsulile Otto Wallénile, et vastavalt Rootsi, Taani ja Norra ühisele poliitikale pole võimalik asjaga kiirustada. Samas anti Eesti iseseisvusele esimest korda selgesõnaline Rootsi *de facto* tunnustus, mis eestlasi muidugi rõõmustas. 1920. aasta veebruari alguses toimunud järjekordsel pea- ja välisministrite kohtumisel otsustati esialgu varasema poliitika juurde jääda, kuigi Vabadussõda oli lõppenud ning võis oodata olukorra stabiliseerumist.

Teatav läbimurre saabus 1920. aasta märtsis, kui Rootsi senine liberaalide ja sotsiaaldemokraatide koalitsioon asendus uue, puhtalt sotsiaaldemokraatliku valitsusega. Uus peaminister Hjalmar Branting ja välisminister Erik Palmstierna olid Balti riikide iseseisvuse suhtes eelnevast tunduvalt positiivsemalt meelestatud, seda ka võrreldes oma Taani ja Norra kolleegidega. Brantingi juhitud Rootsi sotsiaaldemokraadid suhtlesid oma Baltikumi sõsarparteidega tihedalt ning olid juba 1918. aastal avaldanud poolehoidu Eesti ja Läti iseseisvustalustele. Ka teistes erakondades leidis baltisõbralikke poliitikuid, kes ei mõistnud, miks tunnustamisega jätkuvalt venitatakse. Neile teatas Palmstierna, et Rootsi oli Balti riikide iseseisvuspüüdlustesse algusest peale heasoovlikult suhtunud ning seda ka nende esindajatele korduvalt kinnitanud. Tunnustused olid seni tulemata jäänud ainult seetõttu, et Entente'i maad ning Norra ja Taani olid soovinud viivitada, pidades olukorda Ida-Euroopas liiga ebastabiilseks.

Juunikuus asus Brantingi valitsus juba kindlale seisukohale, et olud Eestis on piisavalt selginnenud ning sobiv hetk tunnustamiseks peaks saabuma varsti. Norra ja Taani valitsused jäid aga jätkuvalt skeptiliseks, kuni suurriikide poliitika oli ebaselge. Et asi siiski luhta ei läheks, kaalus Palmstierna võimalust tunnustada Eestit *de jure* ka ilma lääneliitlaste ning teiste Skandinaavia maade nõusolekuta. Pariisis tehtud maakuulamine sundis teda sellisest soolost siiski loobuma: Nõukogude Venemaaga rahu teinud Eestit peeti liialt punaseks ning vihjati, et Rootsi tunnustus jätaks halva mulje. Tema põhimõtteline soov asjaga edasi liikuda aga säilis. 28.–30. augustil Kopenhaagenis

³ Kaarel Robert Pusta, Kehra metsast maailma; Saadiku päevik; Kirjad kinnisest majast. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk 155.

toimunud järgmisel pea- ja välisministrite kohtumisel võtsid Branting ja Palmstierna üsna ägedalt sõna kolme Balti riigi iseseisvuse tunnustamiseks niipea, kui seda teevad Euroopa suurriigid.

Samal ajal olid Balti riigid ise hakanud siduma tunnustamisküsimust oma tulevase liikmelisusega Rahvasteliidus. Oli arvata, et kui Skandinaavia maad nende liikmekssaamise vastu ei hääleta, saadakse automaatselt ka igatsetud tunnustused. Need lootused põrkusid jällegi Taani, Norra ja Rootsi ühisrindele. 1920. aasta detsembris teatas Taani välisminister Harald Scavenius Kopenhaagenis Eesti saadik Karl Menningule, et Skandinaavia maad pole *de jure* tunnusetu väikeriike valmis Rahvasteliidu liikmeteks võtma. Esimesel hääletusel nende liikmelisuse üle olidki Skandinaavia riigid vastuhääletajate seas.

Muutus saabus lõpuks tänu Prantsusmaale. Kindral Pjotr Wrangeli lüüasaamine 1920. aasta lõpus oli lootused endise Venemaa jalule aitamiseks lõplikult kustutanud, samas kui Balti riikide toetamisest võis loota Prantsuse mõjuvõimu jätkuvat kasvu Ida-Euroopas. 26. jaanuaril tegi Prantsusmaa teistele liitlastele ettepaneku Eestit ja Lätit *de jure* tunnustada ning juba järgnevatel päevadel see sündiski.

Nüüd asus ka Rootsi kohe tegevusse. 28. jaanuari pärastlõunal kuulis Scavenius Stockholmist, et Rootsi valitsus võtab tunnustamisküsimuse juba järgmisel päeval arutamisele ning Branting on valmis selle läbi surumiseks kogu oma mõjuvõimu mängu panema. Ühtlasi võis arvata, et vajadusel tegutseb Rootsi omapäi, ilma Taani ja Norra toetuseta. Seeläbi sundolukorda seatud Scavenius tunnistas, et kuigi vastumeelselt, ei jätaks Taani Rootsi sammu kaasa tegemata. Samalaadne vastus saadi ka Norrast. Rootsi omalt poolt deklareeris, et kavatseb tunnustused igal juhul 4. veebruaril alla kirjutada ning avaldas lootust, et naaberriigid teevad sama. Nii sündiski ja 5. veebruaril tehti Rootsi, Taani ja Norra tunnustused Eesti ja Läti valitsustele teatavaks.

Nii jõuti tunnustamiseni 1921. aasta veebruari alguses eelkõige Rootsi eestvedamisel, kusjuures Taani ja Norra esindajad ei varjanud ärritust „Rootsi rõhuva surve üle“. Kui sel ajal poleks Skandinaavia välispoliitilises koostöös valitsenud soodsad ajad ning Rootsi olnud teatud määral taganttõukajaks, oleks tunnustamine teiste Skandinaavia maade poolt ilmselt veelgi kauem veninud.

Nagu see lugu näitab, oli Eesti ja teiste maailmasõja käigus tekkinud uute riikide ametlik tunnustamine põhimõttelise tähtsusega küsimus mitte ainult uute riikide eneste, vaid ka nende suurte ja väiksemate suhtluspartnerite jaoks. Valmisolek Eesti-sarnaste riikidega korrapäraste diplomaatiliste suhete sõlmimiseks tähendas leppimist kogu segastel aegadel tekkinud uue *status quo'*ga, mis inertsete vana Euroopa riikide jaoks ei saanudki kergelt tulla. Isegi Rootsi, mis 1920.–1921. aastal Balti riikide tunnustamisküsimuses märkimisväärset aktiivsust üles näitas ja selles lõpuks lausa regionaalset liidrirolli etendas, nägi enda tegevusvabadust piiratuna nii julgeolekukaalutluste kui ka rahvusvahelise poliitika poolt, mis suures osas sõltus sõja võitnud Entente'i maade soovidest ja tahtmistest. Siiski oli kolmel Skandinaavia kuningriigil alati valik, kas taolist sammu astuda või mitte. Nende otsust 1921. aastal Eesti Vabariiki *de jure* tunnustada tuleb seetõttu samuti tagantjärele tunnustada – nagu tuleb tunnustada ka Põhjamaade koostööd, millest Eesti on ikka ja jälle kasu lõiganud.